

Mythen- of spokenjager?

De fictieve sociologie van de universele intellectueel van Koenraad Geldof

Rudi Laermans Het is al met al een ironische situatie: je publiceert een pleidooi pro publiek debat, en je wordt meteen op je wenken bedient door een kritische lezer die je betoog niet overtuigend vindt. De ironie wordt alleen maar groter als de criticus poogt aan te tonen dat je er een in alle opzichten twijfelachtige notie van openbaarheid op na houdt: je zou minder de *debating*-idee en veeleer de symbolische macht van de algemene intellectueel verdedigen. Je zou met andere woorden impliciet (onbewust?) iets heel anders hebben geschreven dan je expliciet (en bewust) ‘wilde zeggen’.

Ontmaskering?

De criticus in kwestie is Koenraad Geldof, die in een vorige aflevering van het *Boekmancahier* mijn bijdrage aan de recent verschenen bundel *Schoonheid, smaak en welbehagen* op de korrel neemt.¹ De door Geldof geleverde kritiek is echter fundamenteel dubbelzinnig. Enerzijds ontvouwt Geldof een aantal historische bezwaren tegen mijn betoog; anderzijds betreft hij de tekst op een andere problematiek dan de daarin aangekaarte: mijn opstel zou ‘in feite’ primair een bedekte verdediging inhouden van de intellectueel als mandarijn die de Waarheid in pacht heeft (en daarom ‘in werkelijkheid’ alleen is gediend met debat en discussie voor zover dat binnen de door hem getrokken krijtlijnen blijft). Het probleem met Geldofs kritiek is dat de zakelijke argumentatie meermaals wordt gecontamineerd door ‘de wil tot ontmaskering’. Geldof wil per se aantonen dat mijn expliciete argumentatie voortdurend

wordt kortgesloten door mijn impliciete positie van universele intellectueel. De criticus die mijn opstel als een intellectuele mythe wil ontmaskeren, creëert zo meermaals hersenschimmen: Geldof ziet geregeld spoken omdat hij is behekst door de mythe van de algemene intellectueel.

Maar laat ik *to the point* komen (ik ga hier voorbij aan de overigens niet onbelangrijke vraag waarom Geldof kan zeggen wat hij beweert over mijn intellectuele onbewuste; het is namelijk verre van evident om aan de hand van één enkele tekst iemands positie binnen het intellectuele veld te ‘ontmaskeren’: normaliter kan je dat enkel min of meer plausibel doen via een analyse van iemands hele intellectuele carrière en oeuvre).

De Grauwe

Het door Geldof bekritiseerde opstel ‘De vergeten openbaarheid van de cultuur’ is een

} Naar aanleiding van: K. Geldof ‘Cultuur en openbaarheid: van problematiek naar mythe: de kunstsociologische opvattingen van Rudi Laermans’, *Boekmancahier* 15, maart 1993

bijdrage tot een bundel ‘opstellen over kunst en culturele politiek’ (dixit de ondertitel), waarin de meeste auteurs kritisch ingaan op het boek *De Nachtwacht in het donker* van de Vlaamse neoliberale econoom Paul De Grauwe.² Mijn stuk richt zich op twee centrale stellingen van De Grauwe en valt om die reden uiteen in twee delen. In het eerste gedeelte, getiteld ‘De onontkoombaarheid van het oordeel?’, sta ik stil bij De Grauwes positieve visie op de mogelijke rol van de markt voor het officiële kunst- en cultuurbeleid. Volgens De Grauwe moet de overheid haar beleid meer afstemmen op marktgegevens omdat die goede indicatoren bieden voor de werkelijke artistieke of esthetische voorkeuren van ‘het volk’. En een democratische overheid kan het zich volgens De Grauwe niet veroorloven om de smaak van de meerderheid zomaar te negeren. Juist deze gelijkstelling van democratie met ‘de smaak van de meerderheid’ zoals geïndiceerd door de markt bestrijd ik in het tweede gedeelte van ‘De vergeten openbaarheid van de cultuur’ onder de titel ‘De onontkoombaarheid van argumenten?’. Contra De Grauwe stel ik daarin dat de idee van democratie in historisch perspectief oorspronkelijk was verbonden met de notie van openbaarheid of publiek debat.

Mijn kanttekeningen in het eerste gedeelte richten zich niet zozeer op het feit dat de toegang tot de markt aan allerlei drempels, financiële voorop, is gebonden. Centraal staat veeleer de vaststelling dat, anders dan De Grauwe suggereert, verkoopscijfers niet zonder meer iets zeggen over de artistieke smaak van de betrokken bevolkingsgroep. Mensen consumeren goederen, ook culturele of symbolische zoals cd’s of boeken, om zeer uiteenlopende redenen. Het is daarom verre van evident om, zoals De Grauwe doet, te stellen dat de verkoopscijfers van een boek of een cd een goede indicator leveren voor – bij voorbeeld – ‘de artistieke smaak van lagere sociale klassen’.

Geldof brengt tegen deze redenering niet meteen iets in, maar plukt uit de tekst een tweetal uitspraken die wijzen op ‘niet-ghethematiseerde vooronderstellingen’ (p. 9), welke op hun beurt alles te maken zouden hebben met de mij toegedichte positie van universele intellectueel.

Ten eerste staat Geldof stil bij mijn uitspraak dat in De Grauwes visie ‘de toevallige blik van een in het Rijksmuseum verdwaalde toerist even zwaar weegt als de vorsende kennerskijk van Svetlana Alpers in publieke discussies over de kunstzinnige waarde van Rembrandts doek’ (p. 60). De Grauwe moet immers wel tot zo’n absurde conclusies komen omdat hij uitsluitend kijkt naar het aantal verkochte entreekaartjes. Geldof concludeert uit dit voorbeeld echter dat ik het lekenoordeel in debatten over kunst wil onderschikken aan het weten van ‘de professionele kunstkenner’. In één ruk door heet het dan dat ‘het er alle schijn van heeft dat de cultuursocioloog Laermans optreedt als woordvoerder van een belanghebbende partij die de legitimiteit van haar culturele competentie betwist ziet’ (p. 9). De socioloog ontmaskert als pseudo-socioloog? Nog los van het feit dat Geldof één enkele uitspraak wel erg gemakkelijk opblaast tot een Belangrijk Symptoom van Partijdigheid, doet hij dat ook volstrekt onterecht. Er staat wat er staat: het gaat niet om een leek of amateur, maar om ‘een verdwaalde toerist’, dus om iemand die gewoonweg per vergissing een entreebewijs voor het Rijksmuseum heeft gekocht!

Ook Geldofs tweede kritische oprisping mist elke grond. Schrijvende over het verschil tussen kunst en niet-kunst stel ik dat het sinds de moderne avant-garde duidelijk is dat ‘kunstvoorwerpen zich van andere objecten in nuce alleen onderscheiden door het feit dat ze als zodanig worden benoemd’ (p. 64). Geldof meent dat volgens mij deze ‘definitieve daad

zich als oorspronkelijk moment aan het debat onttrekt', en wel omdat ik schrijf dat 'het debat over kunst en niet-kunst welbepaalde omschrijvingen of definities vereist' (p. 64). Uit de aan deze uitspraak voorafgaande zinnen – notabene door Geldof zelf geciteerd – blijkt duidelijk dat ik ook definities voor discussie vatbaar acht. Met de aangehaalde zin wordt enkel gezegd dat in debatten over kunst en niet-kunst met initiële definities moet worden gewerkt die vervolgens zeer wel kunnen veranderen in de loop van de discussie.

Overigens wil ik de filoloog Geldof erop wijzen dat schrijvers ook maar mensen zijn en soms gewoonweg slecht of onhandig formuleren of hun voorbeelden niet goed kiezen. Dit soort van contingenties lijkt in Geldofs deterministische universum echter ondenkbaar: alles heeft een diepere betekenis, verbonden met de sociale positie van de schrijver.

De universele intellectueel

Koenraad Geldof geeft zich in zijn kritiek heel veel moeite om de 'twijfelachtige normatieve vooroordelen' (p. 18) in mijn tekst bloot te leggen. Het vreemde is echter dat hij mijn expliciete norm niet ter discussie stelt, met name de koppeling van de notie democratie aan het begrip openbaarheid. Minstens even vreemd vind ik het gemak waarmee hij in zijn betoog de zogenaamde universele intellectueel verkettert. Gezien zijn eigen afkeer van pseudo-normativiteit had ik graag gehoord wat er zo verkeerd is aan/met dit soort van intellectueel. Ik weet ook wel dat er in het kielzog van Foucault onder intellectuelen een afkeer voor figuren à la Sartre is ontstaan. Ik deel deze nieuwe doxa niet, onder meer vanwege de zwakte van Foucaults analyse (feitelijk eerder een impressionistisch portret), en wordt dan ook warm noch koud van Geldofs impliciete beroep daarop: de argumenten blijft hij verschuldigd. Als hij die zou hebben ontvouwd,

zou hij al snel hebben moeten toegeven dat de figuur van de universele intellectueel een intellectuele hersenschim is. Want om 'Heidegger, Ortega y Gasset, Georges Steiner, Gilles Lipovetsky, Jacques Ellul, Allen Bloom, Neil Postman, Theodor W. Adorno, Marc Reynebeau, Manu Ruys (en) Jaap Kruithof' (p. 18) *analytisch* en niet enkel polemisch onder één noemer te kunnen vatten, moet je wel erg handig wezen in het verdoezelen van de verschillen tussen hun wijzen van schrijven én argumenteren.

Hoe sterk Geldofs fixatie op de fictie van de universele intellectueel zijn benadering van mijn tekst tekent, blijkt uit zijn kritiek op mijn korte beschrijving van de werking van de openbaarheid, dus van het veld van publieke discussie en openbaar debat. In zijn visie zou het mij alweer om een verdediging van de legitimiteit en de belangen van de (universele) intellectueel te doen zijn. Zo schrijf ik dat het in de openbare sfeer om argumentatie draait, zelfs om 'de dwang van "het beste argument"', 'zodat de best argumenterende in principe altijd zijn – of haar – gelijk (kan) afdwingen' (p. 66). Geldof neemt deze ene uitspraak opnieuw als opmaat tot een lange analyse die feitelijk niet meer dan loos gespeculeer is over 'wat ik eigenlijk zeg'.

Hij dicht mij de opvatting toe dat het in discussies om het behalen van 'het eigen gelijk' gaat: 'Niet de vorming van een mening staat centraal, maar de strijd om de juistheid van een opinie die er altijd al geweest is' (p. 15). In deze opvatting ontwaart Geldof dan vervolgens een impliciete verdediging van 'de normatieve hiërarchie tussen expert en leek'. Want kan de expert zijn argumenten niet altijd veel makkelijker doorzetten, los van wat de leken zeggen? Als een zogenaamde 'expert' betere argumenten ontvouwt dan een zogenaamde 'leek', dan haalt de eerste het inderdaad binnen een publieke discussie. Maar of zulks het geval

is, valt juist te bezien. Want nergens stel ik dat de ingebrachte argumenten niet worden geraakt door het debat. Ik vind het integendeel nogal wies dat vaak juist pas in en tijdens een discussie (tegen)argumenten worden ontwikkeld en geformuleerd. Waar het mij echter voor alles om gaat, is *de kracht van de argumenten in het debat*. Eigenlijk doet het er daarom helemaal niet toe of die argumenten reeds vooraf werden 'meegebracht' dan wel pas in de loop van de discussie, als het ware ter plekke worden bedacht.

Heterogeniteit van de openbaarheid

Hoewel Geldofs argumenten volstrekt naast de tekst – of beter: naast één enkele uitspraak daarin – grijpen, hebben ze mij wel aan het denken gezet. Het is ontegenzeggelijk zo dat ik in 'De vergeten openbaarheid van de cultuur' het strijdaspect van publieke debatten benadruk. Anders dan bijvoorbeeld Habermas ben ik van mening dat het spel van woord en wederwoord steeds wordt getekend door een zekere *libido dominandi*, ook als de discussie hoogst beschaafd verloopt. Het strijd karakter is echter ook veel uitgesprokener in geschreven of papieren discussies, waar vooral 'beroepsintellectuelen' aan deelnemen, dan bij voorbeeld in gesprekken in foyers, tussen deelnemers aan een bijeenkomst over moderne kunst enzovoort. Het laatste soort van activiteiten behoort ook tot de sfeer van de openbaarheid, zij het dat ze daarbinnen een ándere plaats innemen dan geschreven discussies (en ter attentie van Koenraad Geldof voeg ik er meteen aan toe dat 'anders' niet synoniem is met 'ondergeschikt').

Mijn al te summier schets van de openbaarheid in 'De vergeten openbaarheid van de cultuur' negeert echter de verschillen tussen de diverse typen die daarbinnen kunnen worden onderkend. Ze is bij wijze van spreken toegespitst op het 'beroepsintellectuele

segment', wat tot een serieuze vertekening leidt (en déze *bias* heeft ongetwijfeld met mijn sociale positie te maken...). Ik heb in de door Geldof bekritiseerde tekst kortom onvoldoende oog voor de heterogeniteit binnen de openbaarheid, en al te weinig aandacht besteed aan de bestaande diversiteit van typen van debat en discussie. Geldof wijst daar overigens aan het einde van een voetnoot ook zelf op (noot 20, p. 22); zijn kritiek zou heel wat overtuigender zijn geweest indien hij deze kwestie niet slechts terloops had vermeld, maar in de tekst zelf had uitgediept.

Ik vind evenmin Geldofs kritiek op mijn historische reconstructie van de ontwikkeling van de openbare sfeer erg overtuigend. Goed, ik schets een *Verfallsgeschiede*: in de sfeer van kunst en cultuur gaat het thans nog haast enkel om consumptie, en veel minder om die discursieve verantwoording van private 'smaken' en individuele meningen die er ooit mee was verbonden. Wellicht zou het opgeleverde portret wat minder pessimistisch hebben geoogd indien ik meer aandacht had besteed aan de heterogeniteit van en binnen de openbaarheid. (Mijn negatieve oordeel stoelt hoofdzakelijk op een door Geldof overigens niet weersproken inschatting van het huidige reilen en zeilen in de media, waarbinnen het ventileren van *bon mots* en het plegen van 'straffe statements' belangrijker is dan het beargumenteren van een oordeel.)

Desondanks blijf ik vasthouden aan de grondlijnen van mijn historische reconstructie van de openbare sfeer. Daarbinnen onderscheid ik in navolging van Habermas twee segmenten, een politiek en een cultureel-literair. Over het eerste zeg ik gezien de context van mijn bijdrage niet veel. Dat is voor Geldof echter geen reden om alweer druk aan het speculeren te slaan over 'de normatieve vooronderstellingen die (mijn) betoog schragen' (p. 17). Dat ik, zoals Geldof beweert, de politieke

openbaarheid beschouw als ‘een soort doorgeefluik tussen burger en politicus’ (p. 17) valt in mijn tekst nergens te lezen. Ik stel alleen dat de notie van *parlementaire* democratie verwijst naar het ‘principe van publieke verantwoording doorheen wederzijdse argumentatie’ (p. 67). Als Geldof in de daarop volgende zin – ‘Het parlement moest de top van de politieke openbaarheid vormen’ – alsnog een bewijs voor zijn gelijk ziet, wil ik hem graag verklappen dat het woord ‘top’ er enkel figuurlijk in wordt gebruikt, en dus niet wijst op een ‘normatieve hang naar *onmiddellijkheid*’ (het parlement als *emanatie* van het daarbuiten gezegde).

Historisch marktbegrip

Geldof geeft zich heel veel moeite om mijn historische schets betreffende de ontwikkeling van cultureel-literaire openbaarheid onderuit te halen, namelijk de stelling dat het ontstaan van deze openbaarheid samenhangt met de introductie van het marktprincipe binnen de culturele sfeer. ‘De gelijktijdigheid van markt en literaire openbaarheid, van consumenten en publiek (is) een normatieve fictie,’ aldus Geldof (p. 14). Deze bewering is echter alleen zinvol wanneer men zoals Geldof stelt dat de kapitalisering of – in eenvoudige woorden – de commercialisering van de culturele productie, synoniem is met de doorbraak van een grootschalige of ‘geïndustrialiseerde culturele produktiewijze’ *casu quo* ‘een *volledige ontplooi*de markt van culturele artefacten’ (p. 11 – mijn cursivering, RL).

Ik ben het met Geldof eens dat zo’n markt van geïndustrialiseerde culturele productie pas in de negentiende eeuw is ontstaan. In mijn diagnose gaat het echter om het dominant worden van een nog niet geïndustrialiseerde culturele productie, dus om eenvoudige commercialisering. Dat in de loop van de zeventiende eeuw de kunst- en cultuurproductie in veel sterkere mate dan

voorheen in het teken van marktimperatieven kwam te staan, is alles behalve een normatieve fictie: het is de centrale stelling van talloze historici, en niet van de minsten (zie *inter alia* het werk van P. Burke, R. Muchembled en S. Alpers)³. Geldofs bewering dat ‘literaire openbaarheid en markt niet samenvallen, maar elkaar aflossen in de tijd’ (p. 14) berust dan ook op een marktbegrip dat alles behalve gemeengoed is in de historische literatuur (en evenmin in de economie). Als hij desondanks aan zijn idiosyncratische invullingen van uitdrukkingen als ‘markt’ en ‘commercialisering’ (of ‘kapitalisering’) wil vasthouden, is hem dat overigens van harte gegund. Ik zou echter wel graag zien dat critici de redenering in de bekritiseerde tekst onder de loep nemen, inclusief de gebruikte begripsonderscheidingen, en die niet meteen ongeduldig verklaren, laat staan tot de status van wensdromen veroordelen op grond van privaat taalgebruik.

Mandarijn of pleitbezorger?

Tot slot van mijn weerwoord wil ik nog even terugkomen op de problematische wijze waarop Koenraad Geldof mijn opstel over ‘De vergeten openbaarheid van de cultuur’ problematiseert. Zoals gezegd verschuift hij de inzet van het debat: het gaat in zijn kritiek niet langer om de notie democratie maar om de sociale status van de intellectueel. Ik zou een universele intellectueel, ja een mandarijn wezen, en niet een pleitbezorger van een welbepaalde, historisch te begronden opvatting over de democratische identiteit van onze samenleving. Geldof ontmaskert alvast niet mijn democratiebegrip; ik voel van mijn kant geen behoefte om de mythe van de universele intellectueel nog verder te thematiseren. Geldof moet zelf maar eens aantonen dat deze hersenschim bestaat en méér is dan een onterechte veralgemening van één enkele

Rudi Laermans

was in 1993 wetenschappelijk medewerker aan de afdeling Sociologie van Godsdienst en Cultuur aan de KU Leuven

historische figuur (en wel Jean-Paul Sartre). En hij moet ook maar zelf zijn afkeer voor deze hersenschim, die hem en zovele andere contemporaine intellectuelen lijkt te plagen als het beruchte duivelkje in het beroemde wijwatervat, eens grondig beargumenteren – gesteld dat spoken bestaan natuurlijk...

Rudi Laermans

Noten

1. Zie K. Geldof. ‘Cultuur en openbaarheid: van problematiek naar mythe. De kunstsociologische opvattingen van Rudi Laermans’. In: *Boekmancahier*, jrg. 4, 1993, nr. 15, pp. 7-23 en R. Laermans. ‘De vergeten openbaarheid van de cultuur: kanttekeningen bij een boek dat het debat over kunst zonder debat wil voeren’. In: *Schoonheid, smaak en welbehagen: opstellen over kunst en culturele politiek*; D. Diels (red.). Antwerpen: Dedalus/Kultuurwerk, 1992, pp. 56-72. De hierna tussen haakjes opgegeven paginanummers verwijzen steeds naar een van deze beide opstellen; welke tekst juist wordt aangehaald, blijkt uit de context.
2. Zie P. De Grauwe. *De nachtwacht in het donker: over kunst en economie*. Tiel: Lannoo, 1990.
3. Zie *inter alia* P. Burke. *Popular culture in early modern Europe*. Londen: Temple Smith, 1978 (inz. hoofdstuk 9, dat handelt over ‘de commerciële revolutie’); R. Muchembled. *Culture populaire et culture des élites dans la France moderne (XVe-XVIIIe siècle)*. Parijs: Flammarion, 1991 (inz. hoofdstuk 6); en S. Alpers. *De firma Rembrandt: schilder tussen handel en kunst*. Amsterdam: Bert Bakker, 1989. Over de commercialisering van onder meer de theaterproductie in het achttiende-eeuwse Engeland respectievelijk Parijs. Zie: N. McKendrick, J. Brewer en J.H. Plumb. *The commercialization of eighteenth-century England*. Londen: Europa Publications Ltd, 1982 respectievelijk R.M. Isherwood. *Farce and fantasy: popular entertainment in eighteenth-century Paris*. Oxford: Oxford University Press, 1986.

Bibliografische gegevens

Laermans, R. (1993) ‘Mythen- of spokenjager? De fictieve sociologie van de universele intellectueel van Koenraad Geldof’. In: *Boekmancahier*, jrg. 5, nr. 16, 229-233.